

3ΗΜΑ

19/8/2007

ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ

Ο Καζαντζάκης εκ νέου

Του
Δ. ΤΖΙΟΒΑ

Σε προηγούμενη επιφυλλίδα (15 Ιουλίου 2007) αναρωτιόμουν αν μπορούμε να προσεγγίσουμε το μυθιστορηματικό έργο του Καζαντζάκη με έναν νέο τρόπο, να περάσουμε δηλαδή από την οντολογία τού είναι στο ενδεχόμενο τού γίνεσθαι, όπως έκαναν οι νέοι θεολόγοι φέρνοντάς τον κοντά στον μεταμοντερνισμό. Είναι δυνατόν να διαβάσουμε τα μυθιστορήματά του ως ανοιχτά και δυναμικά κείμενα παρά ως κλειστά και στατικά;

Αυτό εξαρτάται από το αν θα δούμε την έκβαση της αλυσίδας των αντιθέσεων στον Καζαντζάκη ως τείνουσα στη σύνθεση ή στην αέναη εκκρεμότητα. Ενώ όμως κανείς πιστεύω δεν θα διαφωνήσει ότι το Καζαντζακικό σύμπαν βρίθεται αντιθέσεων, εκείνο το οποίο παραμένει ασαφές είναι αν οι αντιθέσεις αυτές οδηγούν στη σύνθεση ή εξακολουθούν να υφίστανται ανοιχτές. Η διπολική αντίθεση θεωρήθηκε το χαρακτηριστικό ιδίωμα της Καζαντζακικής αφηγηματικής τέχνης, αλλά το κεντρικό θέμα είναι όχι να διαπιστώσουμε τις αντιθέσεις αλλά να εξετάσουμε πού, και αν, καταλήγουν αυτές. Τούτο έχει ιδιαίτερη σημασία για το αν το μυθιστορηματικό σύμπαν του Καζαντζάκη είναι τελικά ανοιχτό ή κλειστό.

Η άποψη ενός έγκριτου μελετητή του Καζαντζάκη ότι *Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται* περισσότερο από όλα τα άλλα έργα του είναι αυτό που κατορθώνει να συνθέσει αντιθετικό υλικό και να παραγάγει ένα ενιαίο

όλο, δείχνει πως η σύνθεση των αντιθέσεων δεν είναι μόνο ζητούμενο αλλά χρησιμοποιείται και ως αξιολογικό κριτήριο. Πού έγκειται και πώς κρίνεται τελικά η τέχνη του Καζαντζάκη; Με βάση τη σύνθεση των αντιθέσεων ή την εκκρεμότητα των μεταιχμίων; Δεδομένου ότι το εν λόγω μυθιστορημα

■
Ελάχιστοι συγγραφείς έχουν
το προνόμιο να συσχετίζονται
παράλληλα με τον ρεαλισμό
και τον μεταμοντερνισμό

ναί ένα ιστορικό παλίμψηστο, τι τελικά διακυβεύεται στην περίπτωση του: η σύνθεση περιόδων, η μυθική αχρονία ή ο διαρκής αγώνας ως ανοιχτή διαδικασία; Η μεταφυσική προσέγγιση της μετουσίωσης της ύλης σε πνεύμα ευνοεί τη γραμμική εξέλιξη, η συμβολική προσέγγιση προϋποθέτει την αχρονία τού είναι, ενώ η αγωνιστική προσέγγιση το διαρκές γίνεσθαι. Από ποια προοπτική θα πρέπει να προσεγγίζουμε σήμερα τα μυθιστορήματα του Καζαντζάκη, αν λάβουμε υπόψη ότι ως τώρα δεν έχει προσεχτεί αρκετά και η ανοιχτή τους πλοκή;

Τα περισσότερα μυθιστορήματά του μπορεί να κλείνουν με θανάτους, ωστόσο ορισμένα αφήνουν την εντύπωση του ανολοκλήρωτου τέλους: «Και πήραν πάλι τη σπράτα κατά την ανατολή» (*Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται*), «Τετέλεσται! κι ήταν σα να 'λεγε: Όλα αρχίζουν» (*Ο Τελευταίος Πειρασμός*). Πρόκειται εδώ για την αίσθηση της μυθικής επανάληψης ή για την ατέρμονη πορεία προς

ένα ανοιχτό μέλλον; Μήπως τελικά και το τέλος του *Ζορμπά* παραμένει ανοιχτό και αμφίσημο, δεδομένου ότι ο αφηγητής δεν παρουσιάζεται να ζει πλέον με τις αισθήσεις του αλλά αφοσιώνεται στο γράψιμο;

Είναι ενδιαφέρον ότι δύο από τις κινηματογραφικές ταινίες που βασίστηκαν σε μυθιστορήματα του Καζαντζάκη αλλάζουν το τέλος. Η ταινία του Κακογιάννη τελειώνει με τον Ζορμπά να διδάσκει το αφεντικό χορό. Στο βιβλίο όμως το αφεντικό δεν ταυτίζεται με τον Ζορμπά, αλλά απελευθερώνεται ως καλλιτέχνης. Το ανοιχτό τέλος του μυθιστορήματος εγκαταλείπεται για ένα επινοημένο και συμβατικό τέλος. Το «Celui qui doit mourir» του Ντασέν τελειώνει με τους πρόσφυγες να οχυρώνονται πίσω από ένα βράχο και να πυροβολούν τους ανιπάλους τους. Οι αριστερές πεποιθήσεις του σκηνοθέτη υπαγόρευαν και εδώ την επινοήση ενός πιο κλειστού τέλους από αυτό του βιβλίου.

Τα μυθιστορήματα του Καζαντζάκη είναι και ειδολογικά απροσδιόριστα. Στην εισαγωγή του *Ζορμπά* ο συγγραφέας αναρωτιέται τι μορφή να δώσει στο παραμύθι του: ρομάντσο, τραγούδι, πολύπλοκο φανταστικό διήγημα της Χαλιμάς, ενώ στην εισαγωγή του *Τελευταίου Πειρασμού* δηλώνει: «Το βιβλίο τούτο δεν είναι βιογραφία, είναι εξομολόγηση του αγωνιζόμενου ανθρώπου». Στο ίδιο μάλιστα μυθιστορηματικό θέμα ποιεεί τη γραφή όχι ως διαφανές όργανο αναπαράστασης αλλά ως μέσο διερεύνησης των σχέσεων με την αλήθεια και την ταυτότητα. Ετσι ο Καζαντζάκης κινείται μεταξύ επικής υπερβολικής, συμβολικής απροσδιοριστίας, μεταφυσικού στοχασμού και αυτοαναφορικότητας, καθιστώντας το έργο του λογοτεχνικά ανέπταχο.

Ο Καζαντζάκης θεωρείται από πολλούς πεζογράφος του 19ου αιώνα, δεν λείπουν όμως και εκείνοι που θεώρησαν ότι *Ο Τελευταίος Πειρασμός* προϋποθέτει εξοκείωση με μοντερνιστικές αφηγηματικές τεχνικές (M. P. Levitt) ή τον παραλλήλισαν με συγγραφείς του 20ού αιώνα όπως τον D.H. Lawrence (K. Friar) και τον Μπόρχες (R. Beaton) ή τον θεώρησαν προάγγελο του μαγικού ρεαλισμού (Σ.Ν. Φιλιππίδης). Νομίζω ότι ελάχιστοι συγγραφείς έχουν το προνόμιο να συσχετίζονται παράλληλα με τον ρεαλισμό, τον αισθητισμό, τον μοντερνισμό και τον μεταμοντερνισμό.

Αν παλαιότερα τα μυθιστορήματα του Καζαντζάκη διαβάστηκαν ως κρητικά έπη ή ως η πεμπουσία της κρητικής ματιάς, της ανεπιτήδευτης λεβεντιάς και της ηρωικής αντριγιάς, σήμερα διαβάζονται με τρόπο ώστε να αναδεικνύονται οι αμφιβολίες και οι αστάθειες της ταυτότητας μαζί με τις ερωτικές φοβίες και τις δαιμονικές φαντασιώσεις. Τα κείμενά του δεν αποκαλύπτουν μόνο ένα μεγάλο και ασυμβίβαστο οραματιστή αλλά και έναν ευάλωτο άνθρωπο. Μπορεί στο παρελθόν να τονίζονταν ο επικός χαρακτήρας της αφήγησης, τώρα προσέχονται περισσότερο οι εκκρεμότητες της γραφής. Όπως μας θυμίζει *Ο Τελευταίος Πειρασμός*, σημασία έχουν οι εκδοχές και όχι οι αφορισμοί, οι ερμηνείες και όχι οι βεβαιότητες. Η αλήθεια νοείται ως εξαιρετικά σχετική και ασταθής έννοια, καθώς ο Καζαντζάκης δεν φαίνεται να πιστεύει στην ουσία της (*είναι*) αλλά σαν τους μεταμοντερνιστές την κατασκευάζει (*γίνεσθαι*) ή με τα λόγια του Παύλου στον *Τελευταίο Πειρασμό*: «Εγώ δημιουργώ την αλήθεια: δε μάχουμαι να τη βρω, τη φτάνω».